

Thomas Aquinas'ın Düşünce, Ahlak ve İlahi Erdemler Sınıflandırması Üzerine Bir İnceleme

A Study on Thomas Aquinas' Classification of Intellectual, Moral and Theological Virtues

ASLI YAZICI

Bartın University

Received: 29.03.2023 | Accepted: 17.09.2023

Abstract: Thomas Aquinas is one of the most prolific philosophers of the Medieval Period, and his philosophical views have inspired many contemporary thinkers in addition to those of his own time. Although the Aristotelian underpinnings of his position on intellectual and moral virtues are extensively addressed, his theological virtues still need to be sufficiently examined. Those who advocate a rule-based understanding of virtue in contemporary virtue debates do not cite Aquinas. However, as we shall demonstrate, Aquinas provides the most straightforward, comprehensive, and consistent example of a rule-based understanding of virtue. To do so, we first attempt to identify the essence, definition, and justifications of virtues in Aquinas, then analyze the genesis of virtue as moral action within the context of his general theory of action. Second, the origin of intellectual, moral and theological virtues shall be discussed. This study will identify the fundamentals of the rule-based understanding of virtue in Aquinas by showing how his conception of virtue differs fundamentally from that of Aristotle.

Keywords: Thomas Aquinas, Aristotle, virtue ethics, rule-based understanding of virtue, theological virtues.

I. Giriş¹

Günümüz erdem ahlakı savunucularının temel iddialarından biri Kantçı ve yararçı ahlak kuramlarının erdem ve erdemsizlikleri açıklamada yetersiz kaldıkları görüşüdür. Bu görüşü dile getiren Elizabeth Anscombe, Philippa Foot ve Alasdair MacIntyre gibi düşünürler bu eksikliğin giderilmesi için Antik Çağ erdem ahlakına dönülmesini önermişlerdir (S. Yazıcı, 2020, s. 23). Bu çağrı doğrultusunda Orta Çağın büyük düşünürlerinden Thomas Aquinas'ın erdem anlayışına yapılan övgü ve göndermeler dikkat çekicidir. Örneğin Foot, ahlak felsefesi tarihinde erdem ve erdemsizlikler konusunda en sistematik kuramı Aristoteles ile Hristiyan ve Aristoteles felsefesinin karışımı olan Aquinas'ta bulabileceğimizi iddia ederek *Summa Theologica'nın* (bu makalede kısaca *ST* olarak kaynak gösterilecektir) bu alandaki en iyi kaynaklardan biri olduğunu vurgular. Ona göre, “St. Thomas'ın ahlak felsefesi yazıları Katolik veya Hristiyan müminlere olduğu kadar ateistlere de yararlıdır” (Foot, 2020, s. 218). Aquinas'ı ‘marjinal bir figür’ olarak tanımlayan MacIntyre felsefe tarihinde Aquinas'ın Aristoteles yorumcusu olarak üstlendiği role dikkati çeker (MacIntyre, 2007, s. 178). MacIntyre, her ne kadar Aquinas'ın erdem anlayışının eleştiriye açık bir yaklaşım olduğunu iddia etse de onun “bazı açılardan Aristoteles'ten daha iyi bir Aristotelesçi olduğunu” belirtir (MacIntyre, 2007, s. x). Aquinas'ın ahlak felsefesinde ‘Aristotelesçi natüralizm’ en iyi şekilde yansıtan felsefeci olduğunu iddia eden Terence Irwin, Aquinas'ın kendi erdem sınıflandırmasını da Aristotelesçi erdem ahlakı anlayışı üzerine kurduğunu söyler (Irwin, 2007, ss. 4, 434).

Son yıllarda Türkçe felsefe literatüründe de Aquinas'ın felsefesine yönelik ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle Aquinas felsefesinin İslam felsefesi ile karşılaştırıldığı çalışmalar (Tarakçı, 2006), İbn Sina (Az, 2014), İbn Rüşd (Az, 2019; Dönmez, 2007), Gazali (Kömür, 2019) ve İbn Miskeveyh'in (Aydın, 2021) görüşleri ile Aquinas'ın görüşlerinin karşılaştırıldığı incelemeler; Aquinas'ın nedensellik (Aydın, 2019), mutluluk (Aydın, 2021), ahlak (Yıldız, 2017), savaş (Dorman, 2016; Ensarioğlu, 2019), sanat (Ölmez, 2016) ve duygu (Yazıcı, 2016) anlayışı üzerine yapılan çalışmalar

¹ Bu makalenin ana fikri 2021 yılında “Thomas Aquinas'ın Erdem Anlayışı” başlığı altında AHI Evran International Conference On Scientific Research (Kırşehir, Türkiye: Kasım 30-Aralık 1-2) adlı bilimsel etkinlikte bildiri olarak sunulmuştur.

mevcuttur. Bu çalışmaların ortak yorumlarından biri Aquinas'ın ahlak felsefesinin ve erdem anlayışının Aristotelesçi gelenek üstüne kurulduğu ve onun Hristiyan geleneği ile Aristotelesçi geleneği birleştirme çabası taşıdığı hususudur.

Ancak çağdaş Aquinas yorumcularının tümü aynı görüşte değildir. Örneğin, Eleonore Stump, Aquinas'ın bir Aristotelesçi olduğu konusundaki yaygın iddialara karşı çıkararak iki farklı kültürel gelenekten gelen Aristoteles ve Aquinas'ın “kendi temel nihai gerçekliklerine bağlı olarak iki farklı teorik aygıt inşa ettiklerini” belirtir (Stump, 2012, s. 27). Aquinas'ın erdem anlayışının Aristotelesçi olup olmadığı tartışmasının ortaya çıkmasının ana nedenlerinden biri Orta Çağ felsefesinin en önemli felsefi metinlerinden biri olan *ST*'nin metinsel yapısı çerçevesinde açıklanabilir. *ST*'da Aquinas kendi erdem açıklamasını sunarken ‘Filozof’ olarak adlandırdığı Aristoteles'ten sıklıkla alıntılar yapar ve kendi erdem açıklamasını bu alıntılarla temellendirir. Her ne kadar *ST*'da Aquinas Aristoteles'in *Nikomakhosa Etik*'de sunduğu *düşünce erdemleri* ve *ahlak erdemleri* sınıflandırmasını kabul etse de ondan farklı olarak bu sınıflandırmayı genişleterek bir üçüncü erdem kategorisini yani *ilahi erdemler* kategorisini sunmuştur.

Felsefe tarihinde Aquinas'ın erdem anlayışı üstüne yapılan çalışmalarda onun düşünce erdemleri ve ahlak erdemleri açıklamasının Aristotelesçi temelleri sıklıkla tartışılmasına karşın ilahi erdemler sınıflamasında yer alan erdemlerin nasıl temellendirildiği sorusu çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Aquinas'ın iddia ettiği gibi ilahi erdemler kategorisini farklı bir erdem kategorisi olarak ele almak mı gerekir yoksa bunlar sadece düşünce ve ahlak erdemlerinin geliştirilmiş türleri midir? Eğer bu erdemler farklı bir erdem kategorisi altında düşünülecekse ilahi erdem eylemleri diğer erdem eylemlerine bir katkı sağlar mı? Sağlarsa nasıl? Düşünce ve ahlak erdemleri açıklaması çerçevesinde değerlendirildiğinde Aquinas'ın klasik Aristotelesçi eyleyen temelli bir erdem ahlakı kuramını savunduğu açıktır. Ancak, onun ilahi erdemler sınıflandırması için bu iddia çok da doğru görünmüyor.

Peki, ilahi erdemler açıklaması çerçevesinde Aquinas'ın erdem açıklaması kural temelli bir perspektiften değerlendirilebilir mi? Aquinas'ın ahlak felsefesi çerçevesinde erdem ne olduğu, onun neden Aristoteles'in erdem sınıflandırmasına yeni bir erdem kategorisini ekleme ihtiyacı duy-

duğunun geçerli bir açıklaması ve temellendirilmesi yapılmadıkça yukarıdaki sorulara açık bir cevap verilemez. Bu makalede (1) Aquinas'ın özellikle *ST*'da vermiş olduğu erdem açıklamasını ayrıntılarıyla yapılandırarak ilahi erdemlerin diğer erdemlerden nasıl ayrıldığını ve onlarla nasıl ilişkili olduğunu, (2) bu ilişki çerçevesinde Aquinas'ın erdem ahlakının sadece Aristotelesçi anlamda eyleyen temelli bir erdem kuramı değil, aynı zamanda kural temelli ahlak anlayışının esaslarını da içinde barındırdığını göstermeye çalışacağım.

1. Erdemin Özü Üzerine

Konuya doğrudan girmek için erdem kavramından başlamakta yarar var. Aquinas *ST*'da erdemizin özünü dört temel soru çerçevesinden tartışır:

- 1) Erdem bir alışkanlık mıdır?
- 2) Erdem işlevsel bir alışkanlık mıdır?
- 3) Erdem iyi bir alışkanlık mıdır?
- 4) Erdem uygun bir şekilde tanımlanır mı? (Aquinas, 1947, ss. 1095-1096).

Aquinas'a göre, erdemizin iyi işlevsel bir alışkanlık olup olmadığı ile erdemizin uygun bir tanımı ancak erdemizin nedenleri belirlenerek verilebilir (Aquinas, 1947, s. 1099). Aristoteles'e benzer bir şekilde erdem kavramını açıklarken 'alışkanlık' kavramını merkeze alması Aquinas'ın erdem anlayışını açıklamaya çalışanları ister istemez başka bir soruyu cevaplamakla karşı karşıya bırakır: Erdemizin ayırıcı özelliği olan 'alışkanlık' kavramının kendisini nasıl anlamamız gerekir? Nicholas Austin, Aquinas'ın ve Aristoteles'in alışkanlık anlayışının bugün çağdaş psikolojide kabul edilen ve çoğunlukla da William James'in görüşüne dayanan modern alışkanlık anlayışından çok farklı olduğunu söyler (Austin, 2017, ss. 24-25). Austin'e göre, modern alışkanlık kavramı aynı eylemlerin çoklu tekrarlarıyla üretilen mekanik bir tepki kalıbına dayanır. Bu tür alışkanlıklar, otomatik tepkisel alışkanlıklardır ve zamanla bilinçsiz ve istemsiz eylemlere dönüşebilirler. Ancak, Aquinas'ın alışkanlık anlayışı bu türden bir alışkanlık kavramını içerse de onun alışkanlık kavramının kapsamı daha geniştir.

ST'da Aquinas alışkanlığı bir şeyin doğası gereği 'sahip olduğu' kendinde taşıdığı bir nitelik olarak tanımlayarak bu sahiplik durumunu Aristoteles'in kategorileri çerçevesinde temellendirir (Aquinas, 1947, s. 1063).

Ona göre alışkanlık ne töz, ne nicelik, ne de ilişkidir. Bir alışkanlık bir niteliktir; çünkü, kazanıldığında ya da kaybedildiğinde alışkanlık taşıyıcısında yani tözde bir değişim meydana getirir (Aquinas, 1947, ss. 1064-1065). Bu manada alışkanlık özsel bir nitelik değil, ilineksel bir niteliktir. Ancak alışkanlığın ilineksel bir nitelik olması onun geçici bir nitelik olduğu anlamına gelmez. Aksine, bir nitelik olarak alışkanlık taşıyıcısının içkin kalıcı bir niteliğidir. Bir nitelik olmasının yanı sıra, alışkanlık eylemlere veya etkinliklere yönelmiş bir eğilimdir (Aquinas, 1947, s. 1069). Alışkanlık “bir varlığın doğası ve işlevi veya ereği için belirli bir eğilim anlamına gelir, buna göre [doğaya ve işleve] iyi veya kötü bir şekilde [eğilime] yöneliktir” (Aquinas, 1947, s. 1068). Kısaca özetlersek, Aquinas’a göre, alışkanlıklar değerden bağımsız olmayan, kalıcı, işlevsel, doğa yönelimli, nitelik ve eğilimlerdir.

Aquinas’a göre, iyi işlevsel alışkanlıklar ve eğilimler olarak erdemler insan eyleminin ‘içsel ilkesidir.’ İnsan, eylem ve etkinliklerinde ortaya çıkan bu erdemli eğilim ilkelerine üç nedenden dolayı ihtiyaç duyar: Eylemlerde *tutarlılık*, uygun şekilde eylemde bulunmaya *hazır olma* ve uygun şekilde eylemekten *baz alma* (Aquinas, 2005, s. 8). Robert Pasnau, Aquinas’ın sıralamış olduğu bu üç nedeni “aslında ahlaki açıdan iyi davranışın kurucu parçaları” olarak değerlendirir (Pasnau, 2004, s. 230). Alışkanlık olarak kazanılmış erdem eğilimleri yaşamımız boyunca sergilediğimiz eylemlerde tutarlığı getirir ve böylece karakterimizi şekillendirir. Bu türden eğilimler, insanda karakter güçleri haline gelmişse, yeri geldiğinde uygun ve doğru şekilde eylemde bulunma imkânı yaratır. Bu açıdan değerlendirildiğinde insan için doğru ve uygun eylemleri yerine getirmesi salt toplumun veya aklın koyduğu kurallar çerçevesinde eylemde bulunmasını değil, aynı zamanda bu çeşit eylemleri yaşamı boyunca tutarlı bir şekilde yerine getirme ve bunlardan haz alma alışkanlıklarına ve eğilimlerine sahip olmayı gerektirir.

2. Erdemin Tanımı ve Nedenleri Üzerine

Aquinas, erdemın uygun bir tanımının verilip verilemeyeceği sorusunu cevaplarırken kendi zamanında geleneksel olarak kullanılan erdem tanımına başvurur. Hem *ST*'de hem de *Disputed Questions on the Virtues (Erdemler Üzerine Tartışmalı Sorular)* adlı eserlerinde şu tanımları aktarır:

“Erdem, doğru bir şekilde yaşadığımız, kimsenin kötü bir şekilde kullanamayacağı, Tanrı'nın bizim kontrolümüz dışında doğamıza işlediği, aklın iyi bir niteliğidir” (Aquinas, 1947, s. 1099, 2005, s. 11).

Aquinas'ın kendi döneminde kullanılan geleneksel erdem tanımını kendi erdem tartışması içerisinde sunmasının nedeni kapsayıcı ve tam bir nedensel erdem açıklaması verme çabasıdır. Bu türden bir erdem tanımı ancak ve ancak erdemün tüm nedenleri belirlenerek verilebilir. Aquinas'ın erdemün nedenleri açıklaması Aristoteles'in dört neden açıklamasına dayanır: Biçimsel, maddi, ereksel ve fail neden. Biçim bir varlığın cinsinden ve ayrımından bir araya getirilen o varlığın özünün tanımıdır. Erdem kavramını düşündüğümüzde erdemün cinsi 'nitelik', ayrımı ise 'iyi'dir. Ancak erdemün cinsi aynı zamanda alışkanlık olarak bir niteliktir. Bu yüzden erdemün özsel biçimi “iyi bir nitelik olarak alışkanlıktır” (Aquinas, 1947, s. 1099). Aquinas'a göre, erdem kendi başına düşünüldüğünde maddi değildir; 'ilintili' olduğu ve 'çinde' var olduğu maddeye yani bir özneye sahiptir. “Erdem ne ile ilintilidir?”, “Erdem nereden doğar?” soruları bize erdemün öznesini verir. Aquinas'a göre, insan erdemi insanın rasyonel doğasının işlevleri yani etkinlikleri sonucu ortaya çıkan iyi işlevsel alışkanlıktır. Aquinas'ın insan erdemünün içerisinden doğduğu ve ilintili olduğu rasyonel doğayı açıklarken insan aklına gönderme yapar. Bu yüzden de insan aklını erdemün maddi nedeni olarak tanımlar. Budziszewski günümüz zihin felsefesi tartışmalarından haberdar çağdaş okuyucular için akli maddi neden olarak tanımlamanın “garip geleceğini” söylerken haklıdır (Budziszewski, 2018, s. 13). Ancak burada Aquinas'ın akli maddeye indirmediği sonucunu çıkarmamak lazım. Ona göre, akıl maddi değildir; aksine, düşünme, akıl yürütme, isteme vb gibi insanın rasyonel doğasının çeşitli işlevlerinin içerisinden doğduğu kaynak olarak akıl maddi nedendir. Aquinas'a göre, her erdemün bir ereği vardır ancak bir erdemün ereği olması onu erdem olmaktan ayırmaz; çünkü, iyi alışkanlıklar ne kadar erekselse erdemün zıttını ifade eden kötü alışkanlıklar da o kadar erekseldir. Erdemi kötü alışkanlıktan ayıran onun iyiye yönelik bir alışkanlık olmasıdır. “Etkinlikte veya eylemde iyiye yönelmek ve kötülüğe yönelmekten kaçınmak” bu nedenle insan erdemünün ereksel nedenidir (Aquinas, 1947, s. 1099). ‘İyiye yönelme’, ‘kötülüğten kaçınma’, Aquinas'a göre, aklın etkinlikleri çerçevesinde ortaya çıkar. Bu yüzden de insan erdemünün ortaya çıkması için bu etkin-

liklerin ve eylemlerin sahibi olan bir eyleyenin olması gerekir ki bu eyleyeni Aquinas fail neden olarak adlandırır. Aquinas'ın insan erdeminin dört temel nedenine yönelik açıklamasını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

(i) İyi bir nitelik olarak alışkanlık olması erdemin *biçimsel* nedenidir.

(ii) İyi nitelik olarak alışkanlığa sahip olan akıl onun *maddi* nedenidir.

(iii) İyi işlevsel bir alışkanlık olarak “doğru bir şekilde yaşamaya yönelme” ve “kötülüğe yönelmeme” etkinliği onun *ereksel* nedenidir.

(iv) Doğru şekilde yaşamak için işlevsel iyi bir alışkanlığı eyleme döken eyleyen, erdemin *fail* nedenidir.

Bunlardan dördüncü maddeyi göz önüne alarak Aquinas'ın eyleyen temelli bir erdem ahlakını savunduğu görüşü kolayca iddia edilebilir. Çünkü özellikle düşünce ve ahlak erdemlerinin fail nedeni eyleyenin kendisidir.

3. Ahlaki Bir Eylem Olarak Erdem

Aquinas'ın erdem açıklamasında merkezi bir rol oynayan diğer bir kavram da ‘insan eylemi’ kavramıdır. Çünkü Aquinas erdemi işlevsel alışkanlık olarak açıklarken erdemin varlığa değil eyleme göndermede bulunduğunu söyler (Aquinas, 1947, s. 1097). *ST*’de Aquinas insanların eylemlerini ve etkinliklerini iki ana alt başlıkta açıklar: a) *insan eylemi (actus humanus)* ve b) *insan varlığının eylemi (actio hominis)* (Aquinas, 1947, ss. 777-779). *İnsan eylemi* insanın aklından ve iradesinden kaynaklanan, rasyonel düşünmeye dayanan, insanın kendi kontrolünde olan eylemlerdir. Bu eylemlerin dışında insanın yaptığı tüm eylemler *insan varlığının eylemleridir*; ancak, bu tür eylemler özgür irade ile yapılmış eylemler değildir. Örneğin, birisini ikna etmek için evine gitmemiz ve onunla konuşmamız kasıtlı iradeye ve özgür seçime dayandığı için *insan eylemidir*. Ancak, bu ikna konuşması sırasında heyecandan konuşurken elimizi kolumuzu hareket ettirmemiz ve göz kapaklarımızı açık kapamamız kasıtlı iradeye dayanan özgür insan eylemi değil, konuşma esnasında vücudunuzun iradi olmayan hareketleri olarak *insan varlığının eylemidir*.

Aristoteles'in eylem anlayışına dayanan çağdaş eylem kuramlarında eylem daha çok eyleyenin arzularının ve inançlarının birlikteliği sonucu ortaya çıkan bir yapı çerçevesinde açıklanır ve temellendirilir (Davidson, 2001). Aquinas'ın *ST*'de sunmuş olduğu ‘insan eylemi’ açıklaması, büyük

oranda bu türden arzu-inanç yapısını içerse de Stump'ın da belirttiği gibi “çok daha yapılandırılmış ve dinamik süreci” kapsar (Stump, 2003, s. 287). Aquinas'ın insan eylemi açıklaması bir insan eyleminin ortaya çıkışında yer alan irade ve akıl arasındaki hiyerarşik olarak düzenlenmiş etkileşimi ortaya koymasından kapsamlı bir açıklamadır. Onun kapsamlı eylem açıklaması erdem anlayışı ve ahlak felsefesiyle yakından ilgilidir. Ahlak felsefesiyle ilgilidir; çünkü, Aquinas açıkça insan eylemleri ile ahlaki eylemleri aynı türden eylemler olarak görür: “Ahlaki eylemler insan eylemleriyle aynıdır” (Aquinas, 1947, s. 779). Erdem anlayışıyla yakından ilgilidir; çünkü, iyi işlevsel alışkanlık olarak bir erdemnin amacı etkinlik yani eylemdir. Bir şey amacını gerçekleştirdiği sürece yetkin olarak var olacağından erdemnin yetkinliği de onun amacı olan eylemin fiili olarak ortaya çıkmasında yatar. Şu açıktır ki Aquinas için erdem eylemden bağımsız olamaz, aksine tam da erdem eylem olarak var olur. Burada onun ahlak ve erdem anlayışında merkezi rol oynayan eylem kuramının genel yapısını kısaca hatırlatmakta yarar vardır. Aquinas bir insan eyleminin gerçekleşmesini aklın ve iradenin beş eşleştirilmiş hareketi veya eylemiyle açıklar:

1) 1a) Bir eylemin gerçekleşmesi öncelikle belli bir zaman, mekân ve durumda olan eyleyenin aklının eyleyenin içinde bulunduğu koşulların bilişine sahip olması ve bu koşulların bilişi çerçevesinde iyninin ne olduğunu belirlemesi ve onu iradeye (*voluntas*) sunması gerekir. 1b) Aklın iyiyi belirleyip iradeye sunması iradeye ilk hareketini verir. Bu ilk hareket iradenin akıl tarafından belirlenen *iyiyi veya amacı isteme* hareketidir (Aquinas, 1947, s. 837).

2) 2a) Akıl, sadece iradenin basitçe isteyeceği iyiyi belirlemez. Akıl aynı zamanda belirlediği iyninin eylem yoluyla gerçekleşebileceği araçları da belirler. 2b) Salt iyiyi veya amacı isteme hareketinden farklı olarak irade aynı zamanda belirlenen *iyiye ve iyiyi gerçekleştirecek araçlara* doğru yönelir. İradenin bu ikinci türden eylemi *intentio*'dur (niyet) (Aquinas, 1947, ss. 856-857).

3) 3a) Akıl iyiyi gerçekleştirecek araçları belirledikten sonra bu araçlardan hangisinin amacı gerçekleştirmeye uygun olduğunu sorgular. Aquinas bu sorgulama eylemini *consilium* (tahkik) olarak adlandırır (Aquinas, 1947, ss. 866-867). Bu aklın araçlarla ilgili iradeye tavsiye verme veya danışmanlık yapma eylemi olarak da düşünülebilir. 3b) Akıl amacı gerçekleşt-

tirmeye uygun araçları ortaya çıkardıkça irade de onları amaca ulaşmak için arzu edilen ya da en azından katlanılabilir araçlar olarak kabul eder. Aquinas, iradenin aklın önerdiği araçları kabul eylemine *consent* (fikir birliği veya rıza) olarak adlandırır (Aquinas, 1947, s. 873).

4) 4a) Aklın belirlediği iyiye veya amaca ulaşmaya uygun araçlar arasından birinin eyleyenin içinde bulunduğu zaman ve koşullarda en iyi araç olduğu *yargısını* (*iudicium*) verir (Aquinas, 1947, s. 881). 4b) İrade, aklın en iyi olarak sunduğu aracı seçer. Böylece *seçme eylemi electio* gerçekleşir.

5) 5a) Akıl en iyi olarak belirlediği aracın seçilmesinden sonra seçilen aracın fiilen icrası için 'Bunu Yap!' *buyruğunu* (*imperium*) sunar. 5b) İrade aklın buyurduğu şekilde, ruhun bedensel güçlerinden ve özelliklerinden yararlanarak aklın *buyruğunu yerine getirir*.

Aquinas, insan eyleminin veya ahlaki eylemin ayırıcı özelliğini aklın ve iradenin ortak çalışması sonucu ortaya çıkan niyetselliğe veya yönelimselliğe dayandırır. İnsan hareketlerini eylem olarak adlandırılacak her hareket yönelimseldir; ancak, her yönelimsel eylem ahlaki bir eylem değildir. Örneğin, masamın üzerinde kırmızı renkte bir kitap görmem yönelimsel bir eylemdir ama ahlaki bir eylem değildir. Peki, hangi tür eylemler hem yönelimsel hem de ahlakidir? Aquinas'ın bu soruya cevabını onun şu cümlesiyle yapılandırabiliriz: "Amaç, niyette önceden var olduğu sürece, ...irade ile ilgilidir. ...İnsan eylemine ya da ahlaki eyleme türü veren de budur" (Aquinas, 1947, s. 779). Diğer bir deyişle, bir eylemin amacı yani iyisi o eylemin yöneliminde veya niyetinde önceden var olduğu sürece o eylem hem yönelimsel hem de ahlaki eylem olarak adlandırılır. Aquinas'ın eylem kuramı çerçevesinde değerlendirdiğimizde iyi işlevsel alışkanlıklar olarak erdemler ahlaki eylemden bağımsız olarak değerlendirilemez çünkü erdem varlığa değil, eyleme göndermede bulunur. Tüm erdemli eylemlerin amacı yani iyisi önceden bu eylemlerin niyetinde veya yöneliminde vardır.

4. Erdemler Sınıflaması

Bu bölüme kadar *ST*'de Aquinas'ın erdemnin özünü, tanımını, nedenlerini ve erdemnin genel olarak eylemle, özellikle de ahlaki eylemle ilişkisini açıkladık. Bu açıklama Aquinas'ın *ST*'de sunmuş olduğu tüm farklı erdem türlerini içine alan kapsayıcı ve kuşatıcı bir açıklamadır. Öncelikle söylemek gerekir ki Aquinas farklı erdem türlerinin varlığını insan psiko-

lojisine dayandırır: İnsanın iyisine yönelik bir alışkanlık ve eğilim olan erdem insan ruhunun farklı güçlerinin işlevleri veya etkinliklerinin *yetkinliği* çerçevesinde ortaya çıkar. İnsanın erdemi, insanın doğası gereği sahip olduğu iki kapasitesini -yani akıl ve arzu kapasitesi- fiili olarak yetkinleştirdikçe ortaya çıkar. Aquinas, 'akıl kendisinde bulunan' güçlerin yetkinleşmesi sonucunda elde edilen erdemleri *düşünce erdemleri*, aklın kendisinde değil de ruhun arzusal kısmında bulunan güçlerin yetkinleşmesi sonucunda elde edilen olan erdemleri ise *ablak erdemleri* olarak adlandırır (Aquinas, 1947, s. 1087). Doğru akla uygun bir şekilde ruhun akılsal ve arzusal güçlerini yetkinleştirecek alışkanlıklara ve eğilimlere sahip olmak ve onları gerçekleştirmek ve eyleme dökmek insanın kendi elinde olduğu için Aquinas bu türden erdemleri *edinilmiş veya kazanılmış erdemler* olarak adlandırır. Bu yönüyle Aquinas büyük ölçüde Aristotelesçidir. Ancak o Aristoteles'in erdem sınıflandırmasında yer almayan yeni bir erdem kategorisinden yani *ilahi erdemler* kategorisinden bahseder. Bu erdemlerin varlık nedeni insanın akılsal ve arzusal doğasının yetkinliği değildir. Onların kaynağı "her şeyin son amacı olan Tanrı'nın Kendisidir" (Aquinas, 1947, s. 1141). İlahi erdemler, insan doğasına veya ruhuna Tanrı tarafından, Tanrı'nın Lütü ile *ilham edilmiş* erdemlerdir. Üç temel ilahi erdem vardır: "Tanrı'yı tanıdığımız *inanç*; ona ulaşacağımızı umduğumuz *umut*; ve onu sevdiğimiz *merhamet*" (Aquinas, 2005, s. 87). Aşağıdaki sayfalarda Aquinas'ın sunduğu düşünce, ahlak ve ilahi erdem kategorilerinin temel özelliklerini açıklamaya çalışacağım.

4.1. Düşünce Erdemleri

ST'da Aquinas düşünce erdemlerini genel olarak 'spekülatif aklın alışkanlıkları' olarak tanımlar. Ona göre, bir alışkanlık iki nedenden ötürü erdem olarak adlandırılabilir: "Birincisi, iyi yapmaya yatkınlık kazandırdığı için; ikincisi, yatkınlık kazandırmanın yanı sıra onun doğru kullanımını sağladığı için" (Aquinas, 1947, s. 1108). Spekülatif aklın alışkanlıkları ruhun arzuya ilgili kısmını değil, akılla ilgili kısmını etkiler ve yetkinleştirir. Düşünce erdemleri iyi bir şeye yönelik yatkınlık sağladıkları sürece erdem olarak adlandırılabilirler. *Bilgelik, bilim, sanat, anlama ve pratik bilgelik* (feraset) insanın spekülatif aklının alışkanlıklarıyla veya eğilimleriyle hakikati ve doğruyu düşünme etkinlikleri veya eylemleri olarak ortaya çıkan erdemlerdir.

Aquinas'ın düşünce erdemleriyle ilgili açıklamalarına kısaca değinmekte yarar vardır. Aquinas'a göre, hakikat ve doğru 'kendinde bilinen' ve 'bir başkası aracılığıyla bilinen' olmak üzere iki şekilde düşünülebilir. Kendinde bilinenler ilkelerdir ve akıl tarafından hemen idrak edilirler. Doğrunun düşüncesi olarak akli yetkinleştiren alışkanlık *anlama* erdemidir (Aquinas, 1947, s. 1109).

Aquinas, bilim kavramını bugün bizim anladığımızdan farklı kullanır. Ona göre, *bilim*, aklın ilkelerden sonuç çıkarma ve çıkardığı sonuçları kalıcı halde tutma alışkanlığıdır. İlkelerden sonuç çıkarma ile ilgili olan *bilgelik* de bir tür bilimdir. Ancak, aklın bilgelik ile ilgili alışkanlığı bilimle ilgili olandan farklıdır; çünkü, bilgelğin araştırdığı ilk nedenlerin bilgisidir. İlk nedenlerin bilgisi bilginin ilk ve en önemli nesnesi olmasına rağmen aklımızın sınırlılıkları yüzünden onların bilgisine hakikat ve doğru araştırmamızın başında değil en sonunda ulaşırız. Spekülatif aklın diğer bir işlevsel alışkanlığı olan *sanat*, zanaatkârlık anlamında sanattır. Bu belli üretken faaliyetlerin yapılmasına yönelik doğru aklın kullanılması alışkanlığıdır. Spekülatif aklın alışkanlıkları olan bilim, bilgelik, sanat ve anlama erdemlerini genel olarak değerlendirdiğimizde daha çok dış dünyayı veya varlığı anlamaya yönelik alışkanlıklar oldukları görülmektedir. Bu tür alışkanlıklar anlama alışkanlığının yardımıyla dış dünyanın, evrenin ve diğer varlıkların kalıcı bilgisini bize sağlar.

Ancak, insan yaşamı ve insanın işlevleri ve bu işlevleri çerçevesinde etkinlikleri veya eylemleri sadece dış dünyaya yönelik değil aynı zamanda insanın kendi iç dünyasıyla, kendine ve dış dünyaya yönelik arzuları ve duygularıyla da ilgilidir. Ne var ki insanın iç dünyasından kaynaklı meseleler zorunlu değil daha çok olumsal meselelerdir. Spekülatif aklın alışkanlığı olan düşünce erdemleri sadece doğru akla uygunluğu sağlar (Aquinas, 1947, s. 1113). Aquinas'a göre, "aklı yetkinleştirmek ve sonuna kadar buyruklan şeylere uygun şekilde etkilenmesini sağlamak için akılda bir düşünce erdemine ihtiyaç vardır ve bu erdem pratik bilgeliktir" (Aquinas, 1947, s. 1113). Pratik bilgelik hem 'iyi yapmaya yatkınlık' hem de bu yatkınlığın 'doğru kullanımını' da sağlar (Aquinas, 1947, s. 1111).

Aquinas, insanın yapacağı eylemlerle ilgili olarak aklın genel olarak üç eylemi olduğunu iddia eder: "Bunlardan ilki öğüttür; ikincisi yargı; üçüncüsü buyruk" (Aquinas, 1947, s. 1114). İnsanın yapacağı eylemlerle ilgili

buyruğun kaynağı pratik akıldır. Spekülatif akıl ve pratik akıl birbirinden ereklerine göre ayrılır (Aquinas, 1947, s. 116). Spekülatif aklın ereği doğrunun düşünülmesi, pratik aklın ereği doğru olarak düşünülenin etkinliğe veya eylem haline dönüştürülmesidir. Aklın buyruk verme eylemini yetkin hale getiren pratik bilgelik erdemidir. Bu anlamda da bir düşünce erdemi olarak *pratik bilgelik*, pratik aklın amacını gerçekleştirmesini yani spekülatif aklın bulduğu doğru kuralı veya ilkeyi etkinliğe ve eyleme geçirmeyi sağlayan bir alışkanlıktır.

4.2. Ahlak Erdemleri

Aquinas, *ST*'da "Ahlak ve Düşünce Erdemleri Arasındaki Ayrım Üzerine" başlığını taşıyan bölüme şu soruyla başlar: "Her erdem bir ahlak erdemi midir?" Onun bu soruya verdiği cevap kısa ve nettir: "[H]er erdem ahlaki bir erdem değildir, fakat sadece arzu yetisinde olanlar ahlaki erdemdir" (Aquinas, 1947, s. 1116). Ahlak erdemlerinin kaynağı duyguların ve tutkuların kaynağı olan arzu yetisi olduğuna göre bu erdemler ruhun akla uygun etkinliği olarak nasıl ortaya çıkarlar? Bu iki şekilde olur. Birincisi, rasyonel yeti ile arzu yetisi arasında bulunan hiyerarşik güç ilişkisi yoluyla, ikincisi düşünce erdemlerinden biri olan pratik bilgelik erdeminin tüm ahlak erdemleriyle zorunlu özsel ilişkisiyle. Bu iki hususun açıklanmasında yarar var.

Aquina'a göre, akıl insan doğasının özü gereği varlığının ve doğasının ayırıcı özelliği olarak egemen ve üst yetidir. Aklın doğal olarak hükmetme yetisine karşı alt güç olan arzu yetisinin de doğasında hükme karşı çıkma veya hükme uyma yetisi vardır. Arzu yetisi "akla körce değil ancak karşıtlığın belli bir gücüyle uyar" (Aquinas, 1947, s. 1117). Bu gücü Aquinas Aristoteles'e atf yaparak açıklar: Akıl "bir politik güçle arzu yetisine buyurur" (Aquinas, 1947, s. 1117). Egemen yeti olan akıl, arzu yetisine kölelerin efendileri tarafından yönetilme biçimi olan despotik bir egemenlik şeklinde hükmetmez. Aksine akıl arzu yetisine özgür insanların yöneticileri tarafından yönetildikleri politik bir şekilde hükmeder. Özgür insanlar yöneticilerin egemenliğine tabii olmalarına rağmen yöneticinin buyruklarına karşı koyabilme hakkına ve iradesine doğal olarak sahiptirler.

Aquinas'a göre, diğer düşünce erdemlerinin her biri tek başına başka bir yetkinliğe ihtiyaç duymadan var olabilir ancak "pratik bilgelik ahlaki erdem olmadan var olamaz. Yapılacak şeylerde doğru akıl, yani pratik

bilgelik, insanın ahlaki erdeme sahip olmasını gerektirir” (Aquinas, 1947, s. 1120). Pratik bilgelik erdeminin ortaya çıkması için nasıl ahlak erdemi gerekliyse ahlak erdemlerinin varlığı için de pratik bilgelik zorunludur; “Pratik bilgelik ile uyumlu olan doğru akıl, ahlaki erdem tanımına, özünün bir parçası olarak değil, hepsi pratik bilgeliğin yönlendirmesi altında olduğu sürece, tüm ahlaki erdemlere katılım yoluyla ait olan bir şey olarak dâhil edilir” (Aquinas, 1947, s. 1117). Aquinas insan yaşamı için en temel değer olarak gördüğü pratik bilgeliği “yapılacak şeyler hakkındaki doğru akıl” olarak tanımlar (Aquinas, 1947, s. 1112). Pratik bilgelik sadece doğru akla uygunluğu değil, doğru arzuya uygunluğu ve bu arzuyu doğru akla göre kullanmayı sağlayan spekülatif aklın bir alışkanlığıdır.

Bu açıklamalar aynı zamanda Aquinas'ın erdem açıklamasında özsel olarak ahlak erdemlerinin düşünce erdemlerinden nasıl ayrıldığını da temellendirir:

“Bir insanın iyi bir şey yapması için, yalnızca aklının bir düşünce erdemi alışkanlığıyla iyi düzenlenmiş olması değil; ama aynı zamanda arzusunun ahlaki erdem alışkanlığıyla iyi bir şekilde düzenlenmesi gerekir. Dahası, arzu akıldan farklı olduğu gibi, ahlak erdemi de düşünce erdeminden farklıdır. Bu nedenle, akıldan pay aldığı ölçüde, nasıl insan eylemlerinin ilkesi arzuysa, akılla uyumlu oldukları sürece ahlaki alışkanlıklar da erdem olarak kabul edilmelidir” (Aquinas, 1947, s. 1117).

İnsan arzu kapasitesini fiili olarak ‘akıldan pay alacak’ şekilde kullanıp ahlaki alışkanlık geliştirir. Bu süreçte aklın ve iradenin ortak çalışması sonucu ortaya çıkan ‘doğru akla uygun’ erdemlerini yetkinleştirir ve *ahlak erdemleri* ortaya çıkar.

ST'da Aquinas ahlak erdemlerinin düşünce erdemlerinden farkını açıkladıktan sonra Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'te sunmuş olduğu ahlaki erdemler listesini şu şekilde sunar: “On ahlaki erdem vardır: Yani, cesaret, ölçülülük, cömertlik, görkem, yüce gönüllülük, "filotimia" [onur düşkünlüğü], nezaket, dostluk, doğruluk ve "eutrapelia" [nüktedanlık], hepsi farklı konularına, tutkularına veya nesnelere göre farklılık gösterir: Öyle ki "adalet"i eklersek ...toplamda on bir olacak” (Aquinas, 1947, s. 1132). Birçok yorumcu bu yüzden Aristoteles ve Aquinas'ın ahlaki erdemler sınıflamasının aynı olduğunu düşünür. Ne var ki, bu iki düşünürün bu konudaki görüşü aynı değildir. Çünkü Aristoteles'in ahlak felsefesiyle ilgili

eserlerinde sadece yukarıda sıraladığımız on bir erdemi buluruz, daha fazlasını değil. Ancak Aquinas için ahlak erdeminin kaynağı kendi içinde sınırsız sayıda farklı gücü olan arzu yetisi olduğundan bu güçlerin yetkinliğine göre birçok ahlaki erdem vardır. Ahlaki erdemlerin çokluğu tezini destekleyen en önemli kanıt onun bazı ahlaki erdemlerin duygular hakkında olduğu, bazılarının ise etkinlikler hakkında olduğu iddiasıdır (Aquinas, 1947, s. 1125). Aquinas'a göre, erdemin kendisi bir duygu değildir, ancak ahlaki erdemler duygularla ilişkilidir (Aquinas, 1947, s. 1121). Arzu yetisinden kaynaklı birçok duygu olduğu için bunlarla ilgili birçok erdem ve erdemsizlik vardır.

Aquinas'a göre, etkinlikler ile duyguların ahlaki erdemle ilişkisi iki şekilde düşünülebilir. Birincisi, etkinlikler, erdemle 'erdemin etkileri' olarak ilişkilidir (Aquinas, 1947, s. 1128). Ahlaki erdemlerin ruhun arzusal kısmının iyiye yönelik işlevsel etkinlikleri olduğunu hatırlayalım. İnsan doğasının bir parçası olan duyguların varlığı da ruhun bu kısmının etkinlikleri ve güçleri çerçevesinde mümkündür. Bu yüzden tüm ahlak erdemleri olmasa da bazı ahlak erdemleri etkinlik-duygu ilişkisi temelinde ortaya çıkar. Diğer bir deyişle bazı ahlaki erdemler "etkinlik ve duygunun örtüştüğü etki" olarak ortaya çıkar (Aquinas, 1947, s. 1128). Aquinas'a göre, "bu etkinliklerdeki iyilik ve kötülük, insanın bu etkinliklerden nasıl etkilendiğine bağlıdır. Bu nedenle, bu tür benzer etkinliklerde erdem, ölçülülük, cesaret ve benzerlerinde açıkça görüldüğü gibi, esasen ruhun tutkuları olarak adlandırılan içsel duygularla ilgili olmalıdır" (Aquinas, 1947, s. 1128). Ancak burada açıkça söylemek gerekir ki Aquinas'ın erdem açıklamasında ahlaki erdemin kaynağının arzu yetisi olması günümüz duygucu ahlak kuramlarında görüldüğü üzere ahlaki erdemlerin bir şekilde duygulara indirgenebileceği anlamına da gelmez. *ST*'da Aquinas 'Ahlaki Erdem bir duygu olabilir mi?' sorusu çerçevesinde sunduğu açıklamalarda ahlaki erdemin neden bir duyguya indirgenemeyeceği konusunda üç temel sebep sunar:

a) Erdemin kendisi bir duygu değildir; çünkü, duygular "duyusal arzu gücünün bir hareketiyken ahlaki erdemler bir hareket değil ancak daha çok arzunun hareketinin bir ilkesidir" (Aquinas, 1947, s. 1121).

b) "Duygular kendinde iyi veya kötü değildir" ancak "akla uydukları ve uymadıkları ölçüde iyi veya kötüdürler" (Aquinas, 1947, s. 1121).

c) Duyguların bazıları iyiye yöneliktir bazıları da kötüye ancak erdemler sadece iyiye yöneliktir. Duyguların “arzu yetisi akılla uyum içerisinde olmaya eğilimli olduğu için duyguların duygu olarak [iyiye veya kötüye yönelme] hareketi arzu yetisinde başlar ve akılda son bulur. Öte yandan erdem hareketi tersi yöndedir çünkü akılda başlar arzuda son bulur, arzu akıl tarafından hareket ettirildiği kadar” (Aquinas, 1947, ss. 1121-1122).

Erdem duygu değilse duyguyla nasıl bir ilişkisi vardır? Aquinas bu noktada Aristoteles'in erdem ortadır görüşünü temel alır ve ahlaki erdem duygularda orta olduğunu söyler: “Erdem, özü nedeniyle değil, etkisi nedeniyle duygular arasında bir ortadır; çünkü, kısacası, erdem duygular arasındaki ortayı kurar” (Aquinas, 1947, s. 1122). Aquinas'ın ahlaki erdem duygular arasında orta olduğu iddiası duyguların erdemle uyumsuz olduğunu ve erdem duygulardan arınmış olduğunu savunan Stoik ahlak anlayışına bir karşı çıkıştır. Aquinas ahlaki erdem duygularla ilişkisini açıklarken aynı zamanda ahlaki erdem hazlar ve acılarla ilişkisini de tartışır. Ona göre, ahlaki erdemler eylemler ve duygularla ilişkili olduğu için erdemle ilgili eylemlerin ve duyguların ardından gelen yani erdem kendisinden kaynaklanan etkilenim olarak hazlarla ve acılarla ilgilidir. Kısaca, Aquinas hedonist ahlak kuramlarında olduğu gibi ahlaki erdemi haz kazanımı veya acı kaçınımı ile özdeşleştirmese de insan yaşamının önemli bir parçası olan haz ve acıları erdem açıklamasının dışında bırakmaz. Hazlar ve acılar, ona göre, erdemden kaynaklı bir şey hakkındadırlar. Bu yüzden de erdemle ilişkilidirler.

Aquinas bazı erdemlerin diğerlerine göre daha temel erdem olduğunu da savunur. Ona göre, dört temel erdem vardır: *Ölçülülük, adalet, pratik bilgelik ve cesaret*. Bunlardan daha önce de belirttiğimiz gibi pratik bilgelik düşünce erdemiyken ölçülülük, adalet ve cesaret ahlak erdemidir. İnsan doğasının farklı yetilerinin farklı etkinlikleri sonucu ortaya çıkan dört temel erdem ahlaki eylemler için *genel ilkeler* olarak adlandırılan diğer tüm erdemlerin ortak olarak paylaştığı özel erdemlerdir (Aquinas, 1947, ss. 1134-1135). Bir düşünce erdemi olan pratik bilgelik, erdemli etkinlikte bulunan eyleyenin nihai amacı yani iyisi için doğru olarak düzenlenmiş arzulara göre doğru akla uygun seçim yapmasını sağlar. Pratik bilgelik özünde bir düşünce erdemi olsa da yukarıda açıkladığımız gibi tüm ahlak

erdemleriyle yakından ilişkilidir: Ahlaki erdemler diğer düşünce erdemleri olmadan var olabilir ancak pratik bilgelik erdemi olmadan var olamazlar.

Aquinas'ın adalet erdemi açıklamasında dikkati çeken en önemli nokta Aristoteles'in erdem açıklamasına benzer şekilde adalet erdemini "insanı diğer insanlarla ilişkilerinde" yönlendiren bir alışkanlık olarak tanımlamasıdır (Aquinas, 1947, s. 1915). Ona göre, adalet erdemi "bir insanın sürekli ve daimî bir iradeyle herkese hakkını vermesine ilişkin bir alışkanlıktır" (Aquinas, 1947, s. 1911). Ancak bu erdemde iradenin akıldan daha merkezi bir rolü vardır. Bunun temel sebebini şu şekilde açıklar: Adalet erdemi "bir ameli ve iradeyi düzelten" bir alışkanlık olduğu için "bilişsel gücün bir eylemini yönlendirmeyi amaçlamaz, çünkü herhangi bir şeyi doğru bildiğimiz olgusu yüzünden adil olarak adlandırılmayız. ...Ancak biz bir şeyi doğru yaptığımız için adil olarak adlandırılırız" (Aquinas, 1947, s. 1914). Adalet erdemi diğer ahlaki erdemler gibi doğru bilgiyi ve akla uygunluğu içerse de onun yetkinliğini sağlayan diğer insanlara karşı yerine getirilen doğru eylemlerdir. Bu türden doğru eylemin temellendirmesi de salt epistemik bir temellendirme değil aynı zamanda adil eylemi yerine getiren eyleyenin alışkanlıklarını ve karakter eğilimlerini merkeze alan psikolojik bir temellendirmedir. Bu nedenle adalet erdemi, iradeyi, akılla anlaşıldığı şekliyle, eyleyeni başkalarının iyiliğine veya ortak iyiye yönlendirir.

Aquinas diğer ahlaki erdemler gibi ölçülülük ve cesaret erdemlerini de alışkanlıklar olarak tanımlar. Bu alışkanlıklar daha çok insanın arzusal doğasının yetkinliğiyle özellikle de duyguları konusunda akla uygun etkinliklerinde yetkinleşmesiyle ilgili alışkanlıklardır. Ölçülülük ve cesaret erdemleri basit ve çetin arzuların kaynaklı duyguları öyle şekillendirir ki eyleyen gerçekten doğru akla uygun olanı arzular ve ona ulaşmanın önündeki engellere direnmeye, onlara gem vurmaya hazır olur.

Aquinas'ın temel erdemler tartışmasında en önemli nokta onun Augustinusçu erdemlerin birliği tezine karşı çıkması ve bunu reddetmesidir. Erdemlerin birliği tezi belirli erdemler ayırt edici yetilerin eğilimlerini temsil etmeleri itibarıyla, doğru bir şekilde anlaşıldığında aslında bu erdemlerin hepsinin tek bir erdem, örneğin iyilik, akılcılık ya da hayırseverlik idealini temsil ettiği görüşünü ifade eder. Aquinas, erdemlerin birliğinden ziyade erdemlerin bağlantılı olduğu fikrini savunur. Bununla kas-

tedilen bir erdemın dört temel erdemden en azından birine zorunlu olarak bağlantılı olarak ortaya çıkmalarıdır.

4.3. İlahi Erdemler

Aquinas, edinilmiş erdemler arasında bulunan düşünce ve ahlak erdemleri sınıflandırmasının yanı sıra Aristoteles'in erdem sınıflandırmasında yer almayan *ilahi erdemler* kategorisinden bahseder. Ona göre, edinilmiş erdemlerden ayrı olarak üç tane ilahi erdem vardır: *İnanç, umut, merhamet* (Aquinas, 2005, s. 87). Bu erdem kategorisinin edinilmiş erdemlerden ayrı bir erdem temellendirmesi gerektirip gerektirmediği sorusu Aquinas'ın içinde bulunduğu dini, felsefi ve kültürel ortamla ilişkilidir. Aquinas'ın Hristiyan erdem geleneği ile Aristotelesçi erdem geleneğini uzlaştırma çabası düşünüldüğünde böyle bir temellendirme ihtiyacı söz konusu uzlaştırma çabasını güçlendirecektir (Kenny, 2005, s. 266). Ancak, Aquinas'ın ilahi erdemler temellendirmesini salt bir uzlaştırma çabası olarak değerlendirmek onun erdem açıklamasının felsefi derinliğini tam olarak yansıtmadığı gibi onun erdem açıklamasının kapsayıcılığını ve kuşatıcılığını da göz ardı eder. *ST*'de Aquinas'ın ilahi erdemlerle ilgili sunmuş olduğu tüm açıklamalar onun yine bu eserinde daha önceden düşünce ve ahlak erdemlerinin tanımı, nedenleri, ontolojik ve psikolojik temelleri için yaptığı tüm açıklamaları kapsayan ve kuşatan bir açıklamadır.

Aquinas ilahi erdemlerin ayrı bir kategori olarak varlığını onların kaynağı ve nedenleri çerçevesinde açıklar. Ona göre,

“İlahi erdemlerin nesnesi, aklımızın bilgisini aşan, her şeyin son amacı olan Tanrı'nın Kendisidir. Öte yandan, düşünce ve ahlak erdemlerinin nesnesi insan aklının anlayabileceği bir şeydir. Bu nedenle ilahi erdemler, ahlak ve düşünce erdemlerinden özellikle farklıdır” (Aquinas, 1947, s. 1141).

Aquinas için ilahi erdemler edinilmiş erdemlerde olduğu gibi salt insanın doğasının yetkinleştirilmesiyle açıklanamaz (Aquinas, 1947, s. 1100). Bu erdemlere insanın ihtiyacı vardır çünkü onlar insan aklını ve arzusunu ‘doğüstü’ olana göre yetkinleştirirler (Aquinas, 1947, s. 1140). Akli ve doğasının sınırlı yetileriyle insan ancak *içkin ereğini* yani insanın insan olmasından kaynaklı kendi doğası çerçevesinde belirli olan ereğini gerçekleştirebilir. İnsanın içkin ereğinin yanı sıra doğasını aşan bir *aşkın ereği*

vardır ve insanın sınırlı aklı ve doğasının gücü bu aşkın ereği gerçekleştirilmesine yetmez. Aquinas, insanın mutluluğa yönlendirildiği eylemler için erdemle yetkinleştirildiğini belirtir (Aquinas, 1947, s. 1140). Ona göre, erdemde yetkinliği sağlayan insan mutluluğu iki yönlüdür: “Biri, insan doğası ile orantılıdır, insanın kendi doğal ilkeleriyle elde edebileceği bir mutluluk. Diğeri, insanın doğasını aşan ve insanın yalnızca Tanrı'nın gücüyle elde edebileceği, ... bir mutluluk” (Aquinas, 1947, s. 1140). Birinci türden mutluluk insanın içkin ereğiyle özdeş iken ikinci türden mutluluk doğaüstü olan aşkın erek ile özdeştir. Doğüstü mutluluğa ulaşmak için “insanın Tanrı'dan bazı ek ilkeler alması gerekir” (Aquinas, 1947, s. 1140). Bu tür ilkeleri Aquinas ilahi erdemler olarak adlandırır. Bu erdemler insanın doğasına Tanrı tarafından *ilham edilerek* işlenir.

Aquinas insan doğasının iki yönüne işaret eder: (a) *tür* olarak insan doğası ve (b) *bireysel* insan doğası. Akıl, irade ve arzu insan doğasının erdeme yönelik türsel yatkınlıklarıdır. “Erdemle ilgili tüm bu yatkınlıklar insan türünün doğasından kaynaklanır ve bu nedenle herkes tarafından paylaşılır” (Aquinas, 2005, s. 47). İnsan türsel bir varlık olmasının yanı sıra belli bir zamanda, belli bir toplumda yaşayan toplumsal bir varlık ya da bir yurttaşdır ve böyle bir varlık olması da onun iyisiyle ilişkilidir. Aquinas için (i) birinin insan olarak iyi olması, (ii) yurttaş olarak iyi olmasından farklıdır. Bir insanın insan olarak iyiliği kendi türsel ve bireysel doğası çerçevesinde ortaya çıkarken, yurttaş olarak iyiliği yaşadığı devlet içinde her yurttaşın tabi olduğu kurallar çerçevesinde yaşamasıyla ortaya çıkar. Aquinas'a göre, insan sadece dünyevi yurttaş değil aynı zamanda ilahi devletin de yurttaşıdır. Bu ilahi devletin

“üyesi olmamız için kendi doğamız yetmez; Tanrı'nın lütfuyla buna yükselmemiz gerekir. Zira bu şehrin bir üyesi olarak bir insanın erdemlerinin, sadece kendi doğasında bulunan güçlerle kazanılamayacağı açıktır. Bu erdemler, bu nedenle, eylemlerimizden kaynaklanmaz, ancak Tanrı'nın armağanı olarak içimize işlenir” (Aquinas, 2005, s. 54).

Buna göre, insan ancak Tanrı'nın Lütfu ile ilahi devletin yurttaşı olabilir ve sadece Tanrı'nın Lütfu ile bu ilahi düzenin erdemlerini gerçekleştirebilir.

Aquinas'ın erdem açıklamasında ister türsel, isterse bireysel insan doğasını ele alalım erdemlerin ortaya çıkması için aklın etkinliğine ihtiyaç

olduğu açıktır. Bu yüzden erdemleri tartışırken Aristoteles'in erdem tanımında yer alan 'orta noktayı doğru akla göre seçme' fikrini hatırlatır ve "erdem doğa tarafından değil, akılla tamamlanır" fikrini savunur (Aquinas, 2005, s. 48). Aquinas, edinilmiş ahlak erdemleri açıklamasında bu erdemlerin kuralı veya ölçütü olarak açıkça Aristoteles'in 'erdem iki aşırı uç arasında doğru aklın bulduğu ortadır' ilkesini benimser. Ancak bu orta yol düşüncesi ilahi erdemler için geçerli değildir:

"İlahi erdem ölçüsü ve kuralı Tanrı'nın Kendisidir: Çünkü inancımız İlahi gerçeğe göre yönetilir; O'nun iyiliğine göre merhamet edin; her şeye gücü yeten ve sevgi dolu şefkatinin enginliğine göre umut edin. Bu ölçü, tüm insan gücünü aşar: Öyle ki, Tanrı'yı asla sevilmesi gerektiği kadar sevemeyiz, O'na gerektiği kadar inanıp umut edemeyiz. Bu nedenle, bu tür şeylerde fazlalık çok daha az olabilir. Buna göre bu tür erdemlerin iyiliği bir ortadan oluşmaz, zirveye yaklaştıkça artar" (Aquinas, 1947, s. 1152).

Burada temel düşünce 'yaklaşmak' ve 'yönelmek' kavramlarında yatmaktadır. Aquinas'a göre, inançta, umutta ve merhamette herhangi bir orta olmaz ve biz bu erdemlere ne kadar fazla sahipsek Tanrı'ya ve ilahi gerçekliğe o kadar yaklaşmış oluruz. Bu erdemler ilahi erdemlerdir ve "bu erdemler yüzünden Tanrı bizi erdemli kılar ve bizi kendisine yönlendirir" (Aquinas, 1947, s. 1140). Ahlaki yaşam veya erdemli yaşam ancak ve ancak Tanrı'nın lütfuyla insan doğası İlahi Yasaları takip etme alışkanlığı ve eğilimleri geliştirdikçe başlar.

Görülüyor ki, insan kendi ayırıcı doğasını yetkinleştirme çerçevesinde kazandığı iyi işlevsel alışkanlıklar ve eğilimler sonucunda *düşünce erdemlerine* ve *ablak erdemlerine* sahip olur. Yani bu erdemlerin nedeni ve ilkeleri insanın kendi doğasından kaynaklanır. Ne var ki, *ilahi erdemler* konusunda durum farklıdır; çünkü, bunların ölçüsü ve kuralı insan aklı değil, Tanrı'nın Lütfu ve Tanrı'nın İlahi Yasalarıdır. Aquinas için "İlahi Yasa daha yüksek bir kural olduğu için, uzantısı daha fazladır" ve insan aklı tarafından "yönetilen her şey İlahi Yasa tarafından da yönetilir; ama tersi olmaz" (Aquinas, 1947, s. 1146). İlahi erdemler "ilkesi akıl olan insan fiillerinden kaynaklanamaz, ancak bizde yalnızca İlahi etkinlik tarafından üretilir" (Aquinas, 1947, s. 1146). Kendi doğası Tanrı'nın lütfuyla *inanç, umut, merhamet* alışkanlıkları ve eğilimleri kazanmış olan insan, gerçek amacına

uygun hareket ederek iyisini ve erdemini gerçekleştirebilir. Tanrı'nın lütfuyla *inanç, umut, merhamet* alışkanlıkları ve eğilimleri kazanmış insan nihai amacını emreden İlahi Yasa'nın emirlerini takip etmeye yatkın olduğu sürece mükemmelleşir ve farklı bir tür erdeme sahip olur. Aquinas'ın *inanç, umut, merhamet* erdemleri çerçevesinde yapmış olduğu açıklamalara dayanarak onun erdem anlayışında kural temelli bir erdem anlayışını savunduğunu söyleyebiliriz. *İnanç, umut, merhamet* erdemleri insana Tanrı tarafından verilse de, Aquinas'ın deyişiyle içimize ilham edilse de, bu erdemlerin tam olarak gerçekleşmesi için Tanrı'nın İlahi Yasalarına uygun ve onlardan dolayı eylemde bulunmak gerekir.

5. Sonuç

Aquinas'ın çağdaş erdem anlayışlarının gelişmesinde önemli bir katkısı vardır. Örneğin, yukarıda açıklamaya çalıştığımız erdem belirlenici özellikleri Foot'un erdem kavramının çözümlemesinde etkili olmuştur. Foot da tıpkı Aquinas gibi erdemleri iyi irade ve niyetle ilişkili olan yararlı şeyler olarak tanımlayarak erdemlerin aklın iyi irade ile olan ilişkisinde ortaya çıktığını savunur (Foot, 2020, ss. 219-223). *Erdem ve Karakter Güçleri* üzerine uygulamalı bir çalışma yapan Peterson ve Seligman da sıraladıkları karakter güçleri arasında Aquinas'ın erdem anlayışını kavramsal ve türsel olarak doğrudan yansıtan sevgi, umut, merhamet, yurttaşlık ve aşkınlık gibi erdem ve karakter güçlerine yer verirler (Peterson & Seligman, 2004).

Çağdaş erdem çalışmalarında kural temelli erdem anlayışını savunanlar Aquinas'ı kaynak göstermezler. Oysa yukarıdaki açıklamalarımızdan da görüleceği üzere kural temelli erdem yaklaşımının en açık, ayrıntılı ve tutarlı biçimini Aquinas'ta görmekteyiz. Aquinas'ın *ST*'de sunmuş olduğu erdem yaklaşımında düşünce ve ahlak erdemlerinin üç temel özelliğinin olduğu görülmektedir: Erdem, a) ruhun akla uygun iyi işlevsel bir alışkanlığıdır, b) ruhun akla uygun işlevsel bir alışkanlığı yoluyla insanı kendi doğasına uygun ereği çerçevesinde yetkinleştirir, c) iki aşırı uç arasında doğru aklın bulduğu ortayı belirleme alışkanlığı olarak ortaya çıkar. Erdemler ile ilgili yetkinliklerin kazanılmasında ve erdemli alışkanlıklar için ölçüt olan aklın bulduğu ortamın belirlenmesinde asli güç erdem faili olan kişinin kendisidir. Bu yönüyle Aquinas'ın erdem anlayışının eyleyen temelli bir erdem açıklaması olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Ancak *ST*'da Aquinas'ın ilahi erdemler kategorisinin kendi erdem anlayışında daha temel, aşkın ve belirleyici olduğunu düşünürsek eyleyen temelli yaklaşımı son kertede ortadan kalkmaktadır. Çünkü bu erdemler yukarıda sıraladığımız alışkanlık veya yetkinlik kategorisine girmezler. Ne de bir orta kabul ederler. İlahi erdemler diğer erdemler gibi alışkanlık ve eğilim olmalarına karşın bizim kendi doğamız çerçevesinde kazandığımız veya edindiğimiz erdemli alışkanlıklar ve eğilimler değildir. Bu erdemler Tanrı'nın Lütü ile insanın ruhuna veya aklına ilham edilmiş ve insanın doğüstü amacına yönelik erdemlerdir. İnsanın sınırlı ve kusurlu doğası bu erdemlerin gerçekleşmesinde tam yetkinlik sağlayamayacağından insan bu erdemlerde kusurlu aklı çerçevesinde Tanrı'nın vahiy yoluyla ilettiği İlahi Yasaları takip etme veya ilahi yasalardan dolayı eyleme iradesi göstererek yetkinleşebilir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde ilahi erdemler açıklamasıyla Aquinas'ın daha çok kural temelli bir erdem anlayışı önerdiği açıktır.

John Haldene, Aquinas'ın ahlak anlayışının Aristotelesçi temellerini kabul etmekle birlikte onun ahlak anlayışının son kertede 'erdem etiği' içerisinde değil de daha çok erdemlerin seçime ve niyete dayandığı kural veya emir temelli bir etik yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeker (Haldane, 2017). Haldene, Aquinas'ın anlayışında, erdemlerin "iyiyi seçme eğilimleri" olduklarını ve erdemlerin ahlaki değerinin ve doğruluğunun açıklaması "emredildikleri amaç(lar) tarafından" belirlendiğini söyler (Haldane, 2017, s. 87). Ona göre, erdem etiği "tamamen ayırt edici bir yaklaşım olacaksa, ahlaki değerlendirmede değerlendirici önceliği karakter özelliklerine vermelidir ve Aquinas bunu yapmaz. Bu nedenle onun bir 'erdem ahlakçısı' olmadığına hükmediyorum" (Haldane, 2017, s. 88). Haldene bu değerlendirmesinde bir noktada haklıdır çünkü Aquinas'ın erdem anlayışında özellikle edinilmiş düşünce erdemleri eyleyenin doğru aklının emrettiğini amaçlayan erdemlerdir. Ancak Halde'nin Aquinas'ın erdem anlayışını yorumlamasındaki sorun, seçimi ve niyeti karakterden bağımsız okumasında yatar. Oysa hem Aquinas'ın hem de Aristoteles'in erdem açıklamasında karakter erdemlerden ve erdemlerin yetkin olarak ortaya çıkmasını sağlayan doğru akıl doğrultusunda eyleyenin seçiminden ve niyetinden bağımsız değildir. Aksine erdem eyleyenin seçimleri ve niyetleri çerçevesinde ortaya çıkar. Niyetsellik ve seçim Aris-

toteles'te olduğu gibi, açıkladığımız üzere, Foot gibi çağdaş erdem ahlakçıları da erdemın temel nitelikleri arasında yer alır.

Orta Çağ Batı düşünürlerinin Hristiyanlık esasları ile Antik Çağ felsefesini uzlaştırma çabaları Aquinas'ın erdem anlayışında da kendini gösterir. Anscombe, Batı dünyasında Antik Çağ erdem anlayışından uzaklaşarak kural veya yasa temelli ahlak anlayışının Hristiyanlıkla birlikte geldiğini ileri sürer (Anscombe, 2020, s. 142). Aquinas incelememizden bu yorumun doğru olduğunu görüyoruz. Bu uzlaştırmada Aquinas özelinde kural temelli bir erdem anlayışının ortaya çıkışı onun düşünce dünyasının dayandığı dini-metafiziksel kaynaklarından gelmektedir.

Kaynakça

- Anscombe, G. E. M. (2020). Modern Ahlak Felsefesi. İçinde S. Yazıcı (Ed.), *Çağdaş Ahlak Felsefesi Temel Metinler* (ss. 137-156). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aquinas, T. (1947). *Summa Theologica* (Benziger Bros.). Benzinger Brothers Inc.
- Aquinas, T. (2005). *Thomas Aquinas: Disputed Questions on the Virtues* (E. M. Atkin & T. Williams, Ed.). Cambridge University Press.
- Austin, N. (2017). *Aquinas on Virtue*. Georgetown University Press.
- Aydın, H. (2019). Thomas Aquinas'da Nedensellik Sorunu. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 17-56.
- Aydın, M. (2021). Tanrı'ya İnanmayan Mutlu Olamaz Mı?: Aristoteles, İbn Miskeveyh, Thomas Aquinas. *Felsefe Dünyası*, 2(74), 199-227.
- Az, M. A. (2014). İbn Sina'nın Varlık-Mahiyet Aynılığı/Ayrımının Aquinas'ın Eleştirileri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Eskişeni*, 29, 75-102.
- Az, M. A. (2019). İbn Rüşd'ün Heyûlânî Aklın Faal Akıl ile İttisali ve Özdeşliği Görüşünün Aquinas'ın Eleştirileri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 9(1), 13-38.
- Budziszewski, J. (2018). Commentary on Thomas Aquinas's Virtue Ethics. İçinde *Commentary on Thomas Aquinas's Virtue Ethics*. Cambridge University Press.
- Davidson, D. (2001). *Essays on Actions and Events*. Oxford University Press.

- Dorman, E. (2016). Thomas Aquinas ve Haklı Savaş Teorisi. *Felsefe Dünyası*, 64, 135-158.
- Dönmez, S. (2007). İbn Rüşd ve Thomas Aquinas Bağlamında Hıristiyanlığın Rasyonel Yorumuna İslam Felsefesinin Etkisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 21-38.
- Ensarioğlu, S. (2019). St. Thomas Aquinas'ta Savaş Felsefesi. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 159-169.
- Foot, P. (2020). Erdem ve Erdemsizlikler. İçinde S. Yazıcı (Ed.), *Çağdaş Ahlak Felsefesi Temel Metinler* (ss. 217-232). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Haldane, J. (2017). Virtue Ethics in the Medieval Period. İçinde D. Carr, J. Arthur, & K. Kristjansson (Ed.), *Varieties of Virtue Ethics* (1. bs, ss. 73-88). Palgrave Macmillan.
- Irwin, T. (2007). *The Development of Ethics: A Historical and Critical Study: From Socrates to the Reformation* (C. 1). Oxford University Press.
- Kenny, A. (2005). *A New History of Western Philosophy: Medieval Philosophy* (1. bs, C. 2). Clarendon Press.
- Kömür, G. (2019). İmam Gazâlî ve Thomas Aquinas'ın Siyasal Adalet Anlayışlarının Karşılaştırılması. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 162-177.
- MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. University of Notre Dame Press.
- Ölmez, H. (2016). Thomas Aquinas'ta Sanat: Güzel ve İyi. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 9-24.
- Pasnau, R. (2004). *Thomas Aquinas on Human Nature*. Cambridge University Press.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character Strengths and Virtues*. Oxford University Press.
- Stump, E. (2003). *Aquinas*. Routledge.
- Stump, E. (2012). The Non-Aristotelian Character of Aquinas's Ethics. *Tópicos*, 42, 27-50.
- Tarakçı, M. (2006). St. Thomas Aquinas ve İslâm. *Marife*, 6(3), 207-216.

Yazıcı, A. (2016). Thomas Aquinas'ın Duygu Felsefesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(38), 34-42.

Yazıcı, S. (2020). *Çağdaş Ahlak Felsefesi Temel Metinler*. İdeal Kültür Yayıncılık.

Yıldız, M. (2017). Aquinas'tan Kant'a Ahlakın Doğal Yasasının İmkani Üzerine. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 36, 107-143.

Öz: Thomas Aquinas Orta Çağın en üretken filozoflarından biridir ve onun felsefi görüşleri kendi döneminin yanı sıra birçok çağdaş düşünürü de etkilemiştir. Aquinas'ın düşünce erdemleri ve ahlak erdemleri konusundaki görüşlerinin Aristotelesçi temelleri sıklıkla tartışılmasına karşın ilahi erdemler sınıfında yer verdiği erdemlerin incelenmesi göz ardı edilmiştir. Çağdaş erdem tartışmalarında kural temelli erdem anlayışını savunanlar Aquinas'ı kaynak göstermezler. Oysa bu çalışmada göstereceğimiz gibi, kural temelli erdem yaklaşımının en açık, ayrıntılı ve tutarlı biçimini Aquinas'ta görmekteyiz. Çalışmada ilkin Aquinas'ta erdemün özü, tanımı ve nedenleri incelenerek genel eylem kuramı çerçevesinde ahlaki eylem olarak erdemün ortaya çıkışı gösterilecektir. İkinci olarak, düşünce ve ahlak erdemleri ile ilahi erdemlerin kaynağı ortaya konacaktır. Bu inceleme ile Aquinas'ın erdem anlayışının Aristoteles'in anlayışından farkı ortaya konarak kural temelli erdem anlayışının temelleri gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Thomas Aquinas, Aristoteles, erdem ahlakı, kural temelli erdem anlayışı, ilahi erdemler.

